

PEDAQOGİKA PEDAQOGY ПЕДАГОГИКА

Məmmədov Şahkərəm Mirzəməmməd oğlu

Bakı Slavyan Universiteti

sahkerem_59@mail.ru

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİ İBTİDAİ TƏHSİLİN SUBYEKTİ KİMİ

Açar sözlər: *kiçik məktəb yaşı dövrü, ibtidai təhsil, təlim fəaliyyəti, motivasiya*

Key words: *the period of primary school age, primary education, learning activities, motivation*

Ключевые слова: *период младшего школьного возраста, начальное образование, учебная деятельность, мотивация*

Məktəbə qədəm qoymaq uşağın həyatında çox vacib hadisədir. Bu onun həyatında tamamilə yeni bir mərhələnin – məktəb həyatının başlanğıcıdır. Bu başlanğıc uşağın cəmiyyətdə yeni ictimai vəzifə – şagird vəzifəsinin tutmasına imkan yaradır. 6 yaşlı uşağa onu əhatə edən insanların gözündə yeni bir yaş dövrünə keçməsi çox cəlbedici və maraqlı təsir bağışlayır. Düzdü, məktəbə hazırlıq dövründə uşağı məktəbli forması, rəngarəng çantalar, qəşəng qələm, qələmqabları və bu kimi zahiri atributlar daha çox cəlb edir. Bu atributlar uşaqların məktəbəqədər dövrdə qazandıqları biliklərlə birgə yeni şərait, yeni dostların qazanılması, şagirdlərin öz idrak imkanlarını sərgiləməsi, ətraf aləmin dərk edilməsi və dünyagörüşünü genişləndirməsi kimi tələbatlarının formalaşmasına şərait yaradır.

Uşağın yeni ictimai status qazanması növbəti yaş dövründə (kiçik məktəb yaşı dövrü) psixoloji dəyişikliklərinin yaranmasına və təlim fəaliyyətinin dərk olunmasına zəmin yaratmış olur. Uşağın şagird adını qazanması böyükklərlə yeni qeyri-situativ şəxsi ünsiyyət formasına keçid kimi də başa düşülür. Uşaqlar böyük həyəcan və həvəslə böyükklər aləminin hörmətli nümayəndəsi olan müəllimlə görüşü gözləyirlər. Əgər uşaq müəllimin hərəkətlərinə etalon (nümunə) kimi baxırsa, onu özünə nümunə kimi qəbul edirsə, onun peşə keyfiyyətlərini qəbul edirsə, bu, uşağın məktəb mühitinə münasibətlərini asanlaşdırır və onun şagird kimi mövqeyini realizə etməsinə şərait yaratmış olur.

İ.Y.Kulaqina yazır: “Təlimin sinif-dərs sistemi uşağın yalnız müəllimlə xüsusi münasibətini deyil, həmçinin digər uşaqlarla özünəməxsus münasibətlərini müəyyənləşdirir. Təlim fəaliyyəti mahiyyətə kollektiv fəaliyyət hesab edilir. Şagirdlər birgə təlim fəaliyyətini yerinə yetirərək bir-biri ilə işgüzar ünsiyyətə, qarşılıqlı münasibətlərə alışırlar”. (7, s.108.)

Şagird təlim prosesində iştirak edən insanlarla yeni münasibət qurduqca, təhsilin ictimai əhəmiyyətini başa düşür və ətraf aləmi dərk etməyə başlayır. Uşaqlarda bu zaman yeni dəyərlər sistemi formalaşır və onlar üçün əvvəlki həvəsləndirici oyunlar öz sövqedici marağını itirir, əvəzinə isə ətraf mühitdəki əşya və hadisələri qavramaq üçün idarəli maraqlar yaranır (1).

Oyun kiçikyaşlı məktəblinin həyatında artıq əsas yeri tutmur, onun yerini uşağın gələcək inkişafını təmin edəcək təlim fəaliyyəti tutur. Yavaş-yavaş uşaq oyunlara az vaxt ayırır, oyunların məzmununu məktəblə bağlı hadisələr təşkil edir. Oyunda tərəf müqabili isə sinif yoldaşları olur. Beləliklə, kiçikyaşlı məktəblinin əsas tələbatı yaxşı şagird kimi seçilmək istəyi olur.

Uşaqların yeni ictimai rola – şagird roluna yiyələnmələri onlarda emosional hissələrin və şəxsiyyətə aid keyfiyyətlərin inkişafına əsaslı surətdə təsir edir ki, bu da ictimai təəssuratlar diapazonunun genişlənməsinə səbəb olur.

Şagirdin ictimai əhəmiyyətli vəzifəsinin dəyərləndirməsi onun daxili hissələrinin inkişafına və xarakterinin formalaşmasına səbəb olur. Bu zaman kiçikyaşlı məktəblilərin duyğu hissələri daha da güclənir. Bu da onlarda əxlaq normaları və mənəvi düşüncəni formalaşdırır (4;5).

Şagirdin məktəb mühitinə daxil olması müsbət psixoloji dəyişikliklərə səbəb olur və hərəkətlərini düzgün istiqamətləndirməsinə şərait yaradır. Nəticədə davranışda uşaqlıq əlamətləri itir. Uşaq etdiyi hərəkətlərin nəticəsini əvvəlcədən nəzərə almağı bacarır, öz hissələrini ətrafdakılardan gizlətməyi bacarmağı öyrənir. Öz təlim fəaliyyətinin əhəmiyyətini və öz ictimai rolunu anlamaqla uşaq məktəbli mövqeyində olduğunu duyur. Yeni bilik və bacarıqlar qazandığı zaman səyi və əməyinin böyükklər tərəfindən dəyərləndirilməsi arzusu təlim fəaliyyətinin uşaq üçün daha ciddi xarakter almasına səbəb olur.

Təlim fəaliyyəti ictimai xarakter kəsb edir. Şagirdin təlim fəaliyyətinin nəticələri əhatəsindəki yaşlı insanlar və yaşlıları tərəfindən qiymətləndirilir. Onların şagirdə münasibəti bilavasitə təhsildəki müvəffəqiyyətindən asılı olur. Təlim prosesində şagird tədricən daha mürəkkəb – borc, məsuliyyət, öhdəçilik, təhsildə icbarilik və bu kimi sosial motivləri mənimsəyir.

Təlim fəaliyyəti – mürəkkəb, səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik fəaliyyət növü olub, şagirdin əmək fəaliyyətinin başlanğıcı hesab edilir. Təlim prosesi yalnız kiçik məktəb yaş dövrü ilə bitmir, insan həyatının uzun bir dövrünü əhatə edir. Təlim fəaliyyəti bütün şagirdlərə aid olan nümunələr, normalar, qayda və qanunlara riayət etmək və bu kimi vasitələrlə səciyyələnir. Onun əsas məqsədi şagirdlər tərəfindən elmi anlayışlar sisteminin mənimsənilməsi, onların tətbiqi, geniş təlim məsələlərinin həlli üçün lazım olan məlumatların əldə olunmasına və onlardan istifadə etmək üsullarının öyrənilməsidir. Təlim fəaliyyəti ibtidai sinif şagirdlərini, həmçinin psixoloji cəhətdən formalaşdırır. Kiçikyaşlı məktəblilərin yeni səciyyəvi psixoloji xüsusiyyətləri bunlardır:

- sərbəstlik – məqsədin müstəqil olaraq müəyyənləşdirilməsi, davranış və fəaliyyətini ona uyğunlaşdırması ;
- hərəkətləri planlı qurmaq – hərəkətləri öz ağılı ilə yerinə yetirmək bacarığı, qurulan bütün əməliyyatların dərk edilməsi, əməliyyatların həllində alınan nəticələrin proqnozlaşdırılması;
- refleksiya – davranış və fəaliyyətin dərk edilməsi və onların təkmilləşdirilməsi imkanlarının yaradılması;
- empatiya – başqalarını duymaq və qəbul etmək istəyinin olması.

V.İ.Maksakovanın dediyi kimi: “Kiçikyaşlılar məktəb yollarının başlanğıcında ən xoşbəxt insanlardır.” Çünki bu dövrdə uşaqlığın əsas tələbatı, böyük olmaq arzusu ilk dəfə ciddi, çətin, maraqlı, ictimai əhəmiyyətli bir dövrün başlanması ilə, daha doğrusu təlim fəaliyyətində öz həllini tapır. Məhz təlim fəaliyyəti şagirdin əsas məşğuliyyətinə çevrilir, vaxtını alır, əvvəlki fəaliyyət növləri ilə (oyun, ünsiyyət və s.) əlaqələnir, şagirdin yeni həyatını mənalandırır və ətrafdakıların maraqlı mövzusunə çevrilir (9, s.9).

V.İ.Maksakova eyni zamanda qeyd edir ki, məktəbə getməyə başlayan uşaq özünün digərlərindən fərqləndiyini başa düşür. Belə ki, özündən kiçiklərdən məktəbli olması, özündən bir neçə yaş böyüklərdən təhsilə yenidən başlaması ilə fərqləndiyini anlayır. Yuxarı sinif şagirdləri ilə onları doğmalaşdıran fakt isə onların eyni vaxtda və ya eyni zamanda eyni məktəbdə oxumalarıdır (9, s.9).

Ümumi təhsilin başlanğıcı uşaq üçün çox çətin dövr hesab edilir. Çünki yeni ictimai vəziyyət, fərqli psixoloji yanaşmalar, fərqli yaşam tərzii böyük məsuliyyət tələb edir. Məktəbli adını qazandığı gündən uşaq daha müstəqil, məsuliyyətli olmalı və özünü idarə edə bilməyi, yorğunluğa, sıxıntıya sinə gərməyi bacarmağa öyrəşməlidir. Bundan əlavə uşaqlarda həm məktəbdə, həm də evdə yeni, ciddi, heç də asan olmayan öhdəçilikləri və məşğuliyyətləri yaranır. Bütün bunlar onun yeni ictimai rolu daşması ilə əlaqədardır. Bu məsuliyyəti mənimsədikcə şagird tədricən təhsil mühitinin subyektinə çevrilir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin organizmdə inkişafı sürətlə gedir və bu, onların sümük- dayaq-əzələ sistemində özünü göstərir. Uşaqların boyu, çəkisi, eləcə də bədən mütənasibliyi dəyişir.

Kiçik məktəb yaş dövründə uşaqlarda fizioloji proseslər də dəyişir, əsasən beyin yarımkürəciklərinin qabığının yetişməsi başa çatır ki, bu da uşağa sistemli təhsilə başlamağa imkan verir. Baş beyinin düzgün quruluşu, onun strukturları arasında əlaqə, uşağın psixi və psixoloji durumuna müsbət təsir göstərir ki, bu da şagird kimi məktəb təhsilinə uğurlu yiyələnməsini təmin edir. Eyni zamanda uşaqlarda psixi proseslərin gedişi ilə dəyişir. Yaddaş sərbəstləşir, qeyri-sərbəst yaddaş da əvvəlki illərə nisbətən daha məhsuldar olur. Yaddaşın həcmi və tutumu hiss ediləcək dərəcədə artır. Düzdü, hələki mexaniki yaddasaxlama üstünlük təşkil edir, amma düşüncəli yaddasaxlama meyli getdikcə güclənir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin qavrama qabiliyyətlərinin təhlili onların beyninin müxtəlif səslər, rəng çalarları, əşya və hadisələrin xüsusiyyətlərinə reaksiya verən hissəsinin formalaşdığını bildirir ki, bu da uşaqların müşahidəçilik qabiliyyətlərini gücləndirir. Kiçikyaşlı məktəblilərin qavrama imkanlarını psixoloq A.A.Lyublinskaya belə xarakterizə etmişdir: “Qavrama uşaqların müşahidə qabiliyyətlərinin mükəmməlləşməsinə rəğmən məqsədyönlü və idarəolunan prosesə çevrilir. Qazanılmış təcrübə nəticəsində 6-9 yaşlı uşaqlar əşyaları, şəkilləri asanlıqla tanıyırlar. Hətta tanış olmayan mexanizmlər, bitkilər, işarələri də məktəblilər hansı əşya qrupuna aid olduğunu anlayırlar.” (8, s.173-174.)

Kiçikyaşlı məktəblilərin diqqəti də tədricən mütəşəkkilləşməyə başlayır, diapazonu genişlənir, uşaqlarda diqqətin davamlı və dayanıqlığı çox olmasa da paylanması və ötürülməsi vərdisləri inkişaf edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin təfəkkürü praktik təsəvvürlərdən əyani təsəvvürlərə, sonra mücərrəd və dərk etməyə keçməklə inkişaf edir.

Bu dövrdə şagirdlər gördükləri, eşitdikləri, müşahidə etdiklərini aydın başa düşür və mənimsəyirlər, başqa sözlə, obyekt və ya hadisələri dərk etməyə maraq göstərirlər. Təhsil aldığı dövrdə uşaqlar daha çox

düşünülmüş hərəkətlər nümayiş etdirir, onlarda məntiqi analiz və sintez qabiliyyətləri inkişaf edir, öz təsəvvürləri ilə bölüşməyi bacarır, müşahidə etdiklərini müqayisə etmək, yoldaşlarının davranış hərəkətlərinə tənqidi yanaşmaq bacarığı özünü biruzə verir. Bütün bunlar alınan məlumatların artan həcmi düzənləməyə, təlim fəaliyyətini mürəkkəb üsullarını mənimsəməyə imkan verir. Bəzi uşaqlar (xüsusilə qızlar) öz təlim fəaliyyətinin ictimai xarakterini başa düşür və digərlərini də öyrənməyə çalışırlar. Buna görə də öyrəndikləri materialları öz yoldaşlarına izah etməyə can atırlar.

Sistemli təlim fəaliyyətində yaddaş və təfəkkürün təsiri ilə kiçikyaşlı məktəblilərdə təsəvvürlər yaranır. Şagirdlər mütəmadi öz davranış və hərəkətlərinin nəticəsini təhlil edir, gələcək fəaliyyətlərini planlaşdırmağa bilirlər. A.A.Lyublinskaya qeyd etmişdir ki, uşaqların təsəvvürləri başqalarını təqlid etməyin və öz fəallıqlarının nəticəsində diffuz (məktəbəqədər yaşlılarda) və fragment formadan zəngin yaradıcı, məntiqi formaya keçir və onlar öz fəaliyyətlərini yaradıcılıq təxəyyüllərinin formalaşmasına yönəldirlər (fərdi və ya qrup halında). Kiçikyaşlı məktəblilər müxtəlif yaradıcı layihələrin qurulmasına fəal surətdə qoşulurlar (8, s.232). Tədqiqatçıların fikrinə görə bu dövrün əsas xüsusiyyətlərindən biri də nitqin sürətlə inkişaf etməsidir. Müəllimin köməyi ilə kiçikyaşlı məktəblilərdə qulaq asmaq, oxumaq və yazmaq kimi qabiliyyətlər inkişaf edir. Bu, qabiliyyətlərin yaranmasında mərkəzi sinir sisteminin inkişafı, böyük beyin yarımkürələrinin funksiyasının və beynin yarımkürəcikləri arasındakı əlaqələrin yaxşılaşması nəticəsində baş verir. Nitqin kommunikativ (ünsiyyət) və signifikativ (semantik) (şəy, hərəkət və hadisələri adlandırma) funksiyaları əhəmiyyətli dərəcədə artır. Nitqin fəal inkişaf etməsi uşağın hiss və duyğularını gücləndirir, inkişafın yeni mərhələsinə - ətraf aləmdə baş verənlərin məntiqə əlaqələndirmək və sözlə ifadə etmək mərhələsinə keçidi təmin etmiş olur.

A.A.Lyublinskaya qeyd etmişdir ki, ətraf aləmdəki şəy və hadisələrin hərtərəfli analizi və eyni zamanda onların qrup və kateqoriyalar üzrə sintezi vasitəsi kimi nitq uşaqların əqli fəaliyyətinin yüksək inkişafını təmin edir. Beləliklə, nitqə malik olmaq kiçikyaşlı məktəbli üçün ətraf aləmi və gerçəklikləri, eləcə də özünü bu aləmdə dərk etmək üçün yeni üfəqlər açmış olur (8, s.300).

Təlim fəaliyyəti zamanı uşaqların kognitiv fəaliyyət sahəsinin inkişafı, bu sahəyə rəmzi işarələrin fəal daxil edilməsi nəticəsində ətraf gerçəkliklərin və obyektlərin mücərrəd təsəvvürlərini dərk etmək mümkün olur. Müəllimin verdiyi tapşırıqların həlli vasitəsilə uşaqlar buna bənzər digər idrakı məsələləri də həll edirlər. Təlimin məzmunu və xarakteri uşaqların dünyanı dərk etməsində məntiqi-söz, fikiryürütmə səviyyəsinin inkişafını stimullaşdırır. Artıq ikinci sinifdən təlim bədii təsəvvürlərdə deyil, məntiqi modellər, sxemlərlə zənginləşir ki, bu da şagirdlərə həyatın mürəkkəb qanunauyğunluqlarını başa düşməyə yol açır. Belə təlim şagirdlərin hələ kiçik məktəb yaş dövründə nəzəri təfəkkürünün inkişafı üçün əsas yaratmış olur. Nəzəri təfəkkürün inkişafı şagirdə ətraf aləmi dərk etmək üçün şəy və hadisələrin yalnız xarici əlamətlərini deyil, daxili, gizli xassə və xüsusiyyətlərini də qavramağa imkan yaradır.

Kiçik məktəb yaşı dövrünün motivasiya dairəsi kifayət qədər mürəkkəbdir. L.İ.Bojoviç və D.B.Elkoninin tədqiqatlarına əsaslanaraq deyə bilərik ki, təlim fəaliyyətinin sosial motivləri (təlimin ictimai funksiyası) təhsildə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu motivlər şagirdin çox da tanış olmadığı və yenidən qədəm qoyduğu təlim fəaliyyətinə müsbət münasibətini formalaşdırır (1;12).

Eyni zamanda uşaqlarda yüksək qiymət almaq motivləri, oyun motivləri və öyrənmə motivləri də formalaşdırmağa başlayır. Öyrənmə motivləri daha çox müvəffəqiyyətlə oxuyan uşaqlarda üstünlük təşkil edir. Bəzən məktəbə getmək həvəsi uşaqlarda sırf zəhəri xarakter daşıyır. Başqa sözlə onlarda rəngarəng məktəb ləvazimatları, çantalar cəlbediciliyi ilə həvəs yaradır. Daha sonra isə onlarda digər motivlər yaranır, o cümlədən öyrənmə motivi formalaşır.

Maraq – Bir sıra alimlərin fikrinə görə kiçikyaşlı məktəblilərin maraqları dəyişkən, azömürlü, situativ, səthi olur. Kiçikyaşlı məktəblilərdə intuitiv formada biliklərə əsaslanan idraki maraqlar özünü daha aydın biruzə verir (3;8).

Təlim maraqları dinamik və çox vaxt idraki maraqlarla paralel mövcud olur. V.İ.Maksakovanın fikrincə birinci sinifdə uşağı təlim prosesinin özü, böyüklər tərəfindən təlim fəaliyyətinin təqdir edilməsi, aldığı qiymət, ikinci sinifdə - təlimin məzmunu və fəaliyyətinin nəticələri, üçüncü və dördüncü siniflərdə isə təhsil aldığı müddətdə öz müstəqilliyi və yaradıcılıq imkanlarının nümayişi daha çox maraqlandırır (9, s.9). Doğrudan da, bu dövrdə yüksək həyəcan, iradi keyfiyyətlərin zəifliyi işin nəticəsinə marağı azaldır. Kiçikyaşlı məktəblilərin motivləri sırasında fərdi motivlər – müvəffəqiyyət və nüfuz motivləri böyük yer tutur.

İradə - yuxarıda deyildiyi kimi kiçikyaşlı məktəblilərin hiss-həyəcanları daha güclü olduğundan onların iradəsi hələ dayanıqlı, möhkəm olmur. Onların iradəsi əsasən, bu və ya digər formada ciddi, dözümlü, intizamlı olmaq cəhdlərində böyüklərin tələblərinə riayət etməkdə, eləcə də şəxsi fikirlərində təzahür edir (3).

Bu yönümdə qızlar oğlanları qabaqlayırlar, böyüklərə bənzəmək istəyi bu işdə onlara kömək edir. Oğlanların iradəsinin inkişafına onlarda fiziki enerjinin çoxluğu mane olur.

Kiçikyaşlı məktəblilərə xas olan əlamətlərdən biri də həyata, dünyaya emosional münasibət bəsləməkdir. Lakin bəzən coşqun, çətin idarə olunan hisslər tədricən uşağın davranışını müəyyənləşdirən, biliklərinə, təfəkkürünə və iradəsinə əsaslanan düşünülmüş dəqiq hisslərə çevrilir. Belə uşaqların emosional aləmi dəyişkən və ziddiyyətli olur. Onlar özünün və digərlərinin hiss və emosyalarını çətin qəbul edir və başa düşürlər.

Münasibətlər – Müəllimi ilə münasibətlər, ilk növbədə kiçikyaşlı məktəblinin təlimdə uğuru və uğursuzluğunu müəyyən edir. Belə ki, bu yaşda uşağın şəxsi yüksəlişi, müvəffəqiyyəti üçün şəraitin yaradılması, ona təlim fəaliyyətində uğur gətirən, eləcə də həmyaşıdları və böyüklərlə düzgün münasibətlər qurmağa imkan verə bilən müəllim himayəsinin olması vacibdir. Bu yaşda “öyrənmək” şagird həyatının məğzini, mənasını təşkil etdiyi üçün onun özü haqqında təsəvvürləri təlim fəaliyyətinin nəticələrinin başqaları tərəfindən qiymətləndirilməsindən asılı olur.

Kiçikyaşlı məktəblinin özünə münasibətini hörmət adlandırmaq olar, belə ki, bu yaşda şagird böyüklərin sırasına tədricən qəbul edilir. O çətin və əhatəsindəkilər üçün lazımı işlə məşğul olur, məktəblinin heç də asan olmayan intizam qaydalarına riayət edən, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik (xeyirxahlıq, dürüstlük, səxavətlik) olmağa çalışır, yalnız insanların deyil, heyvanların, bütövlükdə təbiətin sədaqətli dostu, böyüklərin inamlı köməkçisinə çevrilir. Düzdür, biz şagirdin ideallaşdırılmış obrazından söz açdıq ki, bu uşağa özünü həqiqi dəyərindən artıq qiymətləndirməsinə əsas verir. Lakin unutmamaq olar ki, özünü həqiqi dəyərindən artıq qiymətləndirmə uşağın hərtərəfli inkişafında əsas şərt və səmərəli həyat tərzi üçün təməl ola bilər. Təlim fəaliyyətinin kollektiv xarakterli olması ilə bağlı məktəblinin özünüqiymətləndirməsi, sabitliyi və mühitə uyğunluğu da artır. İbtidai məktəb dövründə şagirdin özünüqiymətləndirməsi situativ və dəqiq olaraq qalır, amma tədricən özünün və sinif yoldaşlarının imkan və təlimdə nəticələrini qiymətləndirmək qabiliyyəti inkişaf edir. Bu zaman kiçikyaşlı məktəblinin özünüqiymətləndirməsi müəllimin qiymətindən asılı olur. Uşağın sinif yoldaşları və valideynləri məhz müəllimin onu qiymətləndirməsinə əsaslanırlar və şagirdin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafına təkan verirlər.

Kiçikyaşlı məktəblinin həyatında əsas yeri sinif tutur. Şagird sinfi fiziki şəxslərin birliyi, sonra psixoloji məkan, bütövlükdə isə məktəb təmsilçiləri kimi qəbul edir. Kiçikyaşlı şagirdin məktəbdə rahatlığı ilk illərdə məktəbin nailiyyətlərindən, özünün, müəllimin həmyaşıdları və böyüklərin onu dəyərləndirilməsindən asılıdır.

Kiçikyaşlı məktəbli böyüdükcə pedaqoji təsirlərin obyektindən təlim fəaliyyətinin subyektinə çevrilir. O, müstəqil olaraq təlimdə məqsədini müəyyənləşdirir və nəzərdə tutduğu nəticələrin arzu edilən sonluğunu qabaqcadan görməyə çalışır və öz idrakı maraq və istəklərini bu baxımdan formalaşdırır.

Kiçikyaşlı məktəbli artıq özünü ictimai əhəmiyyətli, düşünülmüş və nəzarətə tabe olan hərəkətlərlə təlimin subyekt kimi göstərməyə hazırdır. H.F. Qolovanova qeyd edir ki, bu əhəmətlərin əsasını şagirdin ictimai fəaliyyətin məqsədini, onun motivlərini və dəyərini anlamaq cəhdi təşkil edir (2, s.115).

Refleksiv təfəkkürlü və cəmiyyətin müstəqil üzvü kimi müəyyən həyat tərzinə malik olması, ictimai təcrübəyə yiyələnməsi kiçikyaşlı məktəblilərin sosiallaşmasının, təlimin subyektinə çevrilməsinin ilkin şərtlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. (Refleksivanın elementləri, insan və əşyalar aləmini dərk etmək üçün təfəkkürün fəallığı, insanların fəaliyyətinə münasibət, dünya və bu dünyada öz yeri haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılması, ictimai əhəmiyyətli dəyərlər və tələbatlarının aşkarlanması) (2, s.129).

Belə hesab edirik ki, məhz kiçik məktəb yaş dövründə əxlaq tərbiyəsinin bünövrəsi qoyulur. İlk vaxtlarda şagirdlərə hadisələrin, hərəkətlərin dəyərləndirilməsində valideynlər və müəllimlər köməklik göstərilir. Yaş artdıqca zaman keçdikcə bu işlərdə və mənəvi baxışların formalaşmasında böyüklərin müdaxiləsi tədricən azalır. Əxlaq normaları və davranış qaydalarının mənimsənilməsində və başa düşülməsində şagirdlərin həmyaşıdları da fəallıq göstərilir. Səmimilik, inam hissi, dərk etmə, qavrama və bu kimi səciyyəvi qabiliyyətlər kiçik məktəb yaş dövrü mənəvi dəyərlərin formalaşması üçün senzitiv dövr hesab edilir. Məhz bu dövrdə uşağın ictimai təcrübəsi korrektə olunur və əlavə mənəvi keyfiyyətlərlə zənginləşir.

Son illər cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər uşaqların inkişafında da dəyişikliklərə zəmin yaratmışdır. Müasir dövrdə kiçikyaşlı məktəblilər əvvəlki dövrün uyğun yaşlı şagirdlərindən bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər. Belə ki, müasir dövrün məktəbliləri daha müstəqil və azaddırlar. Ailə dəyərlərinə münasibətin, uşaqların tərbiyəsində ailənin rolunun dəyişməsi, uşaqların ünsiyyət dairəsinin genişlənməsi, ətraf aləmin sürətli dərk etmələri şagirdlərin ictimai təcrübəsini mükəmməlləşdirir, lakin əvvəlki illərdə olan dəyərlər o qədər də gözlənilmir. Bu dövrdə uşaqlar hər şeyə tənqidi yanaşır, dərslərdə aldıqları məlumatlarla kifayətlənmir, onlara səthi yanaşırlar. Şagirdlərin bir çoxu, xüsusilə oğlanlar, aldıqları

məlumatları dəyişdirməyə, öz münasibətlərini bildirməyə, artırmağa, müşahidə və təəssüratlarını bölüşməyə çalışırlar. Hətta bəzən müəllimləri və sinif yoldaşlarının fikirləri ilə razılaşmaya da bilirlər. Bu müasir dövrdə informasiya bolluğundan, uşaqların müstəqilliyi, kompleksizliyi və fikir azadlığından irəli gəlir.

Müasir dövrdə oğlan və qızlar arasında fərq aydın biruzə verilir. Bu dövr uşaqlar öz cinsini dəqiq bilir və bunu əks cinsə sübut etməyə səy göstərirlər. Uşaqların hansı cinsə mənsubiyyəti kiçikyaşlı məktəblilərin təhsili və tərbiyəsinin təşkilində çox vacibdir.

Müasir uşaqlarda ətraf aləmdəki obyektləri, müxtəlif texniki yenilikləri (komputer, qadgetlər və s.) dərk etmək, onları öyrənmək, onlarla işləmək bacarığı daha tez yaranır. Heç təcrübəsi olmayan uşaqlar belə onlara tanış olmayan əşyaları daha tez, sürətli öyrənir və çəkinmədən istifadə edirlər. Bu işdə onlar valideynlərini də qabaqlayırlar.

Uşağı məhz ibtidai təhsil müddətində gələcək həyata hazırlamaq daha da mükəmməlləşməyə həvəsləndirmək, maraq yaratmaq və istiqamətləndirmək lazımdır. Bu göstərişlər ibtidai təhsil üzrə dövlət standartlarında açıqlanmışdır. Standartlara görə və təlim fəaliyyəti bilik və bacarıqlara, idraki maraqlara yiyələnməklə gələcək həyata təhsilə hazırlığın mütəşəkkil formalaşdırılmasıdır. Təlim fəaliyyətində bu amillər tədricən insanın ümumi və vacib qabiliyyətlərin, yaranmasına səbəb olur özünü təhsil tələbatlarını formalaşdırır. Təlim prosesində yaranmış uğur və təcrübə uşaqlarda öyrənmə tələbatının inkişafını stimullaşdırır və təhsilin yeni forma və məzmununa keçidi təmin edir ki, bu da fasiləsiz təhsilə yol açmış olur.

Fasiləsiz təhsilin təmin olunması insanın fəaliyyət və davranış prosesində subyektiv çevrilməsi ilə mümkündür. Məhz fasiləsiz təhsil sistemində şagirdin pedaqoji təsirlərin obyektindən pedaqoji prosesin subyektinə çevrilməsi məqsədyönlü və uğurla həyata keçirilə bilər. Bu isə hər bir şagirdin fərdi özünüifadəsi ilə müşayiət olunan pedaqoji prosesdə baş tuta bilər.

Məktəbə ilk qədəm basan kiçikyaşlı məktəbli əvvəlcə pedaqoji fəaliyyətin obyektidir, daha sonra isə o, düzgün təşkil olunmuş pedaqoji prosesin subyektinə çevrilir. Bu yaşda şagirdlərin pedaqoji təsirlərin subyektinə çevrilməsi uzun və mürəkkəb bir yol keçməli olur. L.A.Matveyeva qeyd etmişdir ki, bu yolun mürəkkəbliyi onunla əlaqədardır ki, pedaqoji təsirlər xarici təsir olub bilavasitə şagirdin şəxsi fəallığından çox asılıdır.

1980-cı illərin sonunda L.A.Matveyeva və başqaları pedaqoji prosesin subyektinə çevrilməsində şagirdin aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişlər:

- davranış və fəaliyyətin ictimai və şəxsi əhəmiyyətli məqsədini müstəqil olaraq müəyyənləşdirmək, nəticələri proqnozlaşdırmaq bacarığının olması;
- məqsədə çatmağın üsul və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- öz fəaliyyətində uğurlu, real, fəal addımlar atması;
- pedaqoji prosesin predmetinin müəyyənləşdirməsi, münasibətlərin xarakteri və özündə baş verən dəyişiklikləri dərinlən və tam olaraq dərk edə bilməsi;
- baş verən dəyişikliklərin qoyulmuş məqsədlərlə uyğunluğunu dəyərləndirməsi, fəaliyyət və davranışında vacib düzəlişləri edə bilməsi.

Kiçikyaşlı məktəbli təlim-tərbiyə prosesində yalnız öz mövqeyini bildikdə, müəyyən xarakterikə malik olduqda, öz hərəkətlərində təqlid deyil, sərbəstliyə nail olduqda başqa sözlə, nə etdiyini və nə üçün etdiyini bildikdə pedaqoji prosesin subyektinə çevrilə bilər.

Pedaqoji prosesin obyektindən subyektinə çevrilməyin vacibliyini nəzərə alan L.A.Matveyeva bu prosesin yollarını diqqətə çatdırmışdır:

- 1) Hər bir şagirdin illik proqrama uyğun tədris olunan fənlər üzrə bilikləri mənimsəməsi təmin edilməlidir. Bu biliklərin nəzəri və praktik xarakter daşması vacibdir;
- 2) Şagirdlərin əqli qabiliyyətlərə yiyələnməsinə zəmin yaradılmalıdır;
- 3) Kiçikyaşlı məktəblilərdə idrak prosesinin əsasını təşkil edən ümumi əqli bacarıqlar formalaşdırılmalı, məsələn, analiz, sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnif etmə və s. və bu əqli bacarıqlar bütün fənlərin tədrisində həyata keçirilməlidir;
- 4) Kiçikyaşlı məktəblinin pedaqoji prosesin subyektinə çevrilməsi yollarından biri onların təhsildəki yeniliklərin qəbul etməsidir;
- 5) Təlim fəaliyyətini dərk etmək, verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsində müstəqil olmaq, tapşırığın konkret məqsədini (cədvəli doldurmaq, buraxılmış hərfləri yerinə qoymaq) başa düşməklə yanaşı, şagird onun ümumi vəzifələrini də (əməliyyatlar sistemini düzgün başa düşmək, qaydaları bilmək və s.) bilməli və yerinə yetirməlidir (12, s.16).

Beləliklə, kiçikyaşlı məktəbli böyüklərin köməyi ilə tədricən məqsədini müəyyənləşdirir, müstəqil ictimai təcrübə və şəxsi inkişafına yönəlmiş fəaliyyətini reallaşdırmaq qabiliyyətinə yiyələnir. Bu isə onun qazandığı bilik, bacarıq və vərdislərdən, eləcə də bu istiqamətdə fəaliyyətinin motivasiyasından asılıdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, kiçikyaşlı məktəblinin təlim prosesində pedaqoji təsirlərin obyektindən subyektinə keçməsi yollarını bilmək, buna əsaslanaraq pedaqoji fəaliyyətini həyata keçirmək müəllimə fasiləsiz təhsilin ilk pilləsi olan ibtidai təhsildə qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa imkan verir. Şairlərin bu məqsədlərdən doğan vəzifələrini isə V.İ.Maksakova belə təsvir etmişdir:

1) Tərbiyənin təbii-mədəni vəzifələri:

- uşaq psixikasının düzgün yönəldilməsi (uşağın dünyada seçilən fərd olması təsəvvürünün yaradılması “Mən=dünya” formulasının “Mən və dünya” formulasına çevrilməsi; yəni uşağın dünya ilə bilavasitə əlaqəsinin izah edilməsi);
- uşaqlarda psixoloji yeniliklərin, psixi proseslərin sərbəstləşməsi, maraqlı işlə məşğul olması, fiziki və psixi cəhətlərə uzun müddət dözməsi, öz fəaliyyəti, davranış və münasibətlərinin məqsədini dərinlən anlaması, öz planları üzrə hərəkət etməsi, əqli fəaliyyət üsullarını kamilləşdirməsi (məsələn, sıra və oxşarlığa görə yadda saxlamaq) və s. həyata keçirilməsi.

2) Tərbiyənin ictimai-mədəni vəzifələri:

- uşağın məktəb həyatına psixoloji uyğunlaşması;
- özünüidarə, davranışı tənzimləmə və zamanla uzlaşmaq üsullarına sahib olması;
- məktəb həyatını dərk etməsi;
- özünürealizə etməyin əsas forması olan öyrənmə və elmi düşüncəyə sahib olması;
- məktəbəqədər, məktəb və məktəbdənkənar dövrlərdə əldə olunan biliklərin sistemləşdirilməsi.

3) Tərbiyənin ictimai-psixoloji vəzifələri:

- özünün və digərlərinin fəaliyyətini dəyərləndirməsi;
- müəllimə biliklərin əsas daşıyıcısı kimi münasibətin formalaşması;
- böyüklərlə işgüzar ünsiyyət qabiliyyətinin mükəmməlləşdirilməsi;
- yaşla əlaqədar yaranan xudpəsəndliyə son qoyması;
- həmyaşıdları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq bacarığının kamilləşdirilməsi və onlarla bir qrupda ola bilməsi;

yaşa uyğun ziddiyyətləri həll edə bilməsi (bu ziddiyyətlər arasında əsas yeri

“uşaq” və “şagird” mövqeləri arasında olan ziddiyyət tutur) (10, s.10-11).

Kiçikyaşlı məktəblinin pedaqoji prosesin subyektinə çevrilməsinin göstəricilərindən biri onun öyrənməyə düzgün yanaşmasıdır. Müstəqilliyə və azad seçimə əsaslanan, yaradıcı təxəyyül və təfəkkürü inkişaf etdirən təlim prosesi tədricən şagirdin mövqeyini dəyişir. Belə ki, şagirdin müəllimin köməkçisi roluna, fəaliyyətinin tədqiqatçısı, yaradıcısı və təşkilatçısı rolları da əlavə olunur. Bu prosesdə ibtidai sinif şagirdinin inkişafına təkan verən yeni üsul və vasitələrin tapılması ilə xüsusi yaradıcı bir mövqe formalaşdırmağa başlayır, şagird artıq müəllimin verdiyi hazır nümunə və tapşırıqları kor-koranə qəbul etmir. O, təlim prosesində fəal iştirak edərək, təlim tapşırığını qəbul edir, onun həlli yollarını təhlil edir, fərziyələr irəli sürür, səhvlərinin səbəblərini araşdırır, müstəqil olaraq məsələlər fikirləşir, öz uğurları, nailiyyətləri və səhvlərinə cavabdeh olur. Bu işdə şagirdin müstəqillik və azadlıq hissi təlimi daha məhsuldar, uğurlu və müvəffəqiyyətli edir. Kiçik yaşlı məktəblinin təlim fəaliyyətində yaradıcı mövqeyi onun verilən tapşırıqlara qeyri-standart (fərqli), variativ, şəxsi impovizasiyası (yanaşması) ilə daha çox məsələ həll etməsi, müstəqil olaraq yeni məzmunlu tapşırıqlar yerinə yetirməsi, müəllimin tapşırıqlarına fərqli münasibət göstərməsi, bir sözlə yüksək fərdi inkişafını sərgiləməsi vasitəsi ilə bəlli olur (6, s.65-68).

Özünü idrak fəaliyyətinin subyektinə kimi qəbul etməsi kiçikyaşlı məktəblinin motivasiya tələbatlarının əsasını təşkil edir. Bu isə onun təlimdə yaradıcı mövqeyi ilə əlaqədar inkişaf səviyyəsini əks etdirir və təhsilini növbəti pillədə davam etməyə hazır olduğunu sübut edir.

Ədəbiyyat:

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Под ред. Л. И. Божович и Л. В. Благоннадежиной // Изучение мотивации поведения детей и подростков. М., 1972.
2. Голованова Н.Ф. Социализация младшего школьника как педагогическая проблема. – СПб., 1997.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Интор, 1996.
4. Кольберг Л. Очерки нравственного развития: вып. I. Философия нравственного развития. Нью-Йорк: Harper & Row, 1981.
5. Колберг Л. Очерки нравственного развития. Вып. II. Психология нравственного развития. Нью-Йорк: Harper & Row, 1984.
6. Котова С. А. Творческая позиция младшего школьника как показатель готовности к обучению в средней школе // Ребенок в современном мире. Детство и творчество /Материалы VII

международной конференции "Ребенок в современном мире. Детство и творчество", Санкт-Петербург, 19-21 апреля 2000 г. - Санкт-Петербург, 2000. С. 65-68.)

7. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие ребенка от рождения до 17 лет. 3-е изд. – М.: Изд-во УРАО, 1997.

8. Люблинская А.А. Детская психология. - М.: «Просвещение», 1971.

9. Максакова В.И. Организация воспитания младших школьников: метод. Пособие для учителя. - М.: Владос, 2003.

10. Максакова В.И. Теоретические основы и методика воспитания младших школьников. - М.: Владос, 2006.

11. Матвеева Л.А. Развитие младшего школьника как субъекта учебной деятельности и нравственного поведения СПб.: Изд.-во РГПУ им. Герцена, 1989.

12. Эльконин Д. Б. Мышление младшего школьника. - М.: Педагогика, 1951. - (Очерки психологии детей).

Junior student as a subject of primary education

Summary

With the transition of the child to a new age stage, namely the formation of a younger schoolchild stimulates psychological changes and awareness of cognitive activity. In the field of cognitive activity, he enters into new relationships with people associated with this process. As a result, he begins to realize the social nature of learning. At this stage, the process of forming a system of values begins, and games that attract them earlier at this stage begin to lose their significance. These interests are replaced by the desire to learn new subject world and events.

The younger student begins to realize the social significance of their own activities. And this in turn develops its sensual world and contributes to the formation of character. All of this serves as a motivating factor for the younger student.

Младший школьник как субъект начального образования

Резюме

С переходом ребенка на новый возрастной этап, а именно становление младшим школьником стимулирует психологические изменения и осознание им познавательной деятельности. В сфере познавательной деятельности он вступает в новые отношения с людьми, связанными с этим процессом. В результате он начинает осознавать общественный характер обучения. На этом этапе начинается процесс формирования системы ценностей, а привлекающие их ранее игры на этом этапе начинают терять свою значимость. Эти интересы заменяются стремлением познать новый предметный мир и события.

Младший школьник начинает осознавать общественную значимость собственной деятельности. А это в свою очередь развивает его чувственный мир и способствует формированию характера. Все это служит для младшего школьника мотивирующим фактором.

Rəyçi: dos. Ş.Ağakışiyeva